

Yahudi Kaynaklarında Kral Tipolojileri: Nebukadnezzar ve Koreş Örneği

Dr. Ali Osman KURT*

Özet

Bu makalede Yahudi olmayan iki kralın, Babil kralı Nebukadnezzar ve Pers kralı Koreş'in, Yahudi literatüründeki yeri ele alınmıştır. Yahudi kaynaklarında bu iki yabancı kralla ilgili değerlendirmeler, Yahudilerin yabancılarla ilgili duruş ve tavır alışları hakkında bir fikir verecektir. Bir tarafta Kudüs'ü ve mabedi yerle bir edip Yahudileri sürgüne gönderen Nebukadnezzar; diğer tarafta Yahudilerin sürgünden anayurtlarına dönüş izni veren, mabedi ve şehri yeniden inşa edilmesini sağlayan Koreş yer almaktadır. Yahudi inancına göre, iki kral da aslında Yahve'nin Yahudilerle ilgili planını gerçekleştiren birer elçisidir: Birisi Yahve'nin emriyle Yahudileri işledikleri günahlar sebebiyle cezalandırmış; diğeri de yine Yahve'nin onun ruhunu uyandırmasıyla, Yahudileri yeniden topraklarına göndermiştir.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Babil, Nebukadnezzar, Pers, Koreş.

Abstract

This article deals with the two non-Jewish kings, Nebuchadnezzar, the Babylonian king and Cyrus, the Persian king, and their position in the Jewish literature. Evaluations about this two non-Jewish kings in the Jewish texts provides us an opinion with regard to the Jewish attitude and manner against foreigners. The text refers that Nebuchadnezzar destroyed Jerusalem and its temple, and drove Jews into exile. On the other hand, Cyrus permitted them to return back to their home and rebuild the city and the temple. Despite these two different approach to them, in line with Jewish faith, both kings were regarded the Yahve's envoys who performed his plans regarding Jewish people. To this understanding, the former punished Jewish people with a command by Yahve because of their sins. In contrast, the latter allowed them to return back to their homes by the permission of Yahve because of waking His spirit up.

Key Words: Judaism, Babylon, Nebuchadnezzar, Persia, Cyrus.

Giriş

Nebukadnezzar ve Koreş isimleri, Yahudilerin zihninde tarihsel iki kimlik olmaktan öte farklı çağrışımlar yapmaktadır. Birincisi, Kudüs'ü ve meşhur Süleyman mabedini yerle bir eden ve Yahudileri sürgüne gönderen zalim ve acımasız bir kral olarak olumsuz telakki edilirken; ikincisi, sürgündeki Yahudilerin tekrar anayurtlarına dönmelerine, mabedi ve şehri yeniden inşa etmelerine izin veren bir kral olarak müspet değerlendirilmektedir. Yahudiler açısından her iki kral da, aslında yabancı

---

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı
(akurt@cumhuriyet.edu.tr).

olmak noktasında eşittir. Her iki kralın Yahudi kaynaklarında ortak olan bir konumları daha vardır: İki kralın da Yahudilerle ilgili Yahve'nin planlarını gerçekleştiren birer elçi olmalarıdır. Birisi işledikleri günahlar sebebiyle Yahudileri cezalandırmış; diğeri ise günahlarının cezasını tamamladıktan sonra onların yeniden ana yurtlarına dönmelerine izin vermiştir.

Tanah kitaplarında Nebukadnezzar'la ilgili anlatılanlar arasında farklılıklar vardır. Deuteronomik tarihte Nebukadnezzar, İsrail'in baş düşmanı ve İsrail tarihi boyunca Yahudi halkına en fazla zulmeden kişi olarak tasvir edilirken, Daniel kitabında o hiçbir zaman kınanmadığı gibi, mabedin yıkılmasından da hiçbir şekilde sorumlu tutulmamaktadır. Yine Tanah'ın bazı kitaplarında Nebukadnezzar'ın Yahudilerle iyi ilişkiler içinde olması şöyle dursun, onun hakkında hiçbir güzel söz söylenmezken, Daniel'de onun Yahudilerle dostça ilişkiler içerisinde bulunduğu anlatılmakta ve onun hakkında açık bir eleştiri ve kınama yer almamaktadır.

Nebukadnezzar'ın Yahudi tarihinde bıraktığı izlerin etkisi, sürgün döneminde olduğu gibi, sürgünden dönüşten sonraki dönemlerde de yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Sürgün döneminde Yahudiler arasında mabedi yıkan ve Yahudileri sürgüne gönderen kişi olarak kötü şöhretiyle anılan Nebukadnezzar, İkinci Mabet Dönemi'nde daha çok tanrısallık iddiasıyla hatırlanmaya başlanmıştır. Sonraki dönemlerde Yahudilere zulmetmiş kişiler için de zaman zaman bir sıfat olarak Nebukadnezzar ismi kullanılmıştır.

Babil kralı Nebukadnezzar hakkında lanetler ve bedduaların yer aldığı Tanah'ta, başka bir yabancı kral daha vardır ki, ondan övgüyle söz edilmekte, yüceltilmekte ve deal bir kral olarak takdim edilmektedir. Bu kral Pers hükümdarı Koreş'tir. Yahudi tarihinde pek çok olumlu gelişmelerin mimarı olarak kabul edilen Koreş'e, Yahudi tarihinde ve literatüründe çok özel bir yer verilmiştir.

Koreş'ten söz eden Tanah kitaplarında genel olarak ondan, İsrail'i korumak ve belli bir misyonu yerine getirmek için Yahve tarafından seçilmiş bir kimse olarak söz edilmektedir. Ayrıca Koreş'in Yahve'nin "mesihi" olduğu ve onun amaçlarını gerçekleştirmek için seçtiği bir "kılavuzu" olduğu belirtilmektedir. Tanah'ta Koreş'in Yahve'nin "kulu", "çobanı" ve "mesihi" olduğu yönündeki ifadeler, Talmud ve midraşlarda tartışılmaktadır. Tartışma konusu 'bir gentilenin Tanrı'nın mesihi olarak seçilmesi' ve 'Yahudilerin Babil'den mucizevi kurtuluşunun neden yabancı bir kralın, Koreş'in eliyle olduğudur.'

Bu kısa girişten sonra, Yahudi tarihinde biri olumlu diğeri olumsuz derin izler bırakan iki gentile kralın Yahudi kaynaklarında ele alınışına bakabiliriz.

1. Babil Kralı Nebukadnezzar ve Yahudi Tarihindeki Yeri

Nebukadnezzar (MÖ 605-562),¹ Yeni Babil imparatorluğunun kurucusu kral Nabopolassar'ın oğludur. Batılı tarihçiler tarafından Yeni Babil olarak isimlendirilen Keldanî imparatorluğunun (MÖ 626-539) en uzun süre tahtta kalan kralı olan Nebukadnezzar, kırk üç yıl hükümdarlık yapmıştır.² Yeni Babil imparatorluğu gerçek anlamda onun tarafından kurulmuştur.³

Babil tarihi kayıtlarına göre Nebukadnezzar, ilk savaşını MÖ 605'te babasının krallığının son yılında Karkemiş'te Mısır'a karşı yapmış ve Mısır ordusunu yenmiştir. Mısır ordusuna karşı kazandığı bu zaferden sonra o, Suriye ve Hatti bölgelerini ele geçirmiş, ardından Filistin'e ulaşmıştır.⁴

Filistin ve Suriye'deki hâkimiyetini pekiştiren Nebukadnezzar, MÖ 601 yılının sonunda Mısır'ı fetih seferlerini başlatmıştır. Fakat bunda başarılı olamamıştır. Bu durum Yahuda da dâhil, Suriye ve Filistin'deki bazı krallara Babil'e karşı isyan etme cesareti vermiştir. Nebukadnezzar, MÖ 597'de Yahuda'yı kral Yehoyakim zamanında ele geçirmiştir.⁵ Bundan sonra Nebukadnezzar, Dicle nehrinin doğusunda Elamlılara karşı savaşırken, bir yandan da Akad'daki bir ayaklanmayı bastırmaya çalışmıştır. Babil ve Elam'daki olaylar, Suriye ve Filistin krallarını isyan konusunda bir kez daha cesaretlendirmiştir. Bu isyan neticesinde Nebukadnezzar, Kudüs'ü MÖ 587 yılında ele geçirmiş ve Yahuda'yı Babil'e bağlı bir vilayet yapmıştır.⁶

Nebukadnezzar, Kudüs'ü ele geçirdikten sonra fetih girişimlerine devam etmiş, Sur (Tyre) ve Ammonî gibi bazı krallıkları da ülkesine kattıktan sonra,⁷ MÖ 562 yılında ölmüştür.⁸

Babil tarihinde önemli bir yeri olan Nebukadnezzar'ın, Yahudi tarihinde ve literatüründe de çok önemli bir yeri vardır. Nebukadnezzar'ı Yahudi tarihi açısından önemli kılan; Yahuda'nın ele geçirilmesi, Süleyman

¹ Burada sözünü ettiğimiz Nebukadnezzar, Yeni Babil kralı II. Nebukadnezzar'dır. Kendisiyle isim benzerliği olan I. Nebukadnezzar (MÖ 1124-1103) ise ondan yaklaşık beş yüz yıldan fazla bir zaman önce yaşamış olup, ikinci İsin hanedanlığı kralıdır. Bkz. Ronald H. Sack, **Images of Nebuchadnezzar**, Susquehanna University Press, London and Toronto, 1991, s. 13.

² Sack, 14.

³ Lukas De Blois-R. J. Van Der Spek, **An Introduction to the Ancient World**, Routledge, New York, 1997, s. 40.

⁴ Peter R. Ackroyd, **I&II Chronicles, Ezra, Nehemiah/Introduction and Commentary**, SCM Pres Ltd, London, 1973, s. 204; Matthias Henze, **The Madness of King Nebuchadnezzar/The Ancient Near Eastern Origins and Early History of Interpretation of Daniel 4**, Brill, Leiden, Boston, Köln, 1999, s. 53-54; Bustanay Oded, "Nebuchadnezzar", **Encyclopaedia Judaica**, CD Edition, Charles F. Pfeiffer, **Exile and Return**, Baker Book House, Michigan, 1962, s. 12, 14; Lester L. Grabbe, "The Exile Under the Theodolite: Historiography as Triangulation", **Leading Captivity Captive/ 'The Exile' as History and Ideology**, (ed. Lester L. Grabbe), Sheffield Academic Press, England, 1998, s. 88; Bezalel Porten, "Exile, Babylonian", **Encyclopaedia Judaica**, CD Edition.

⁵ Bkz. II. Krallar 24/15; krş. Baruk 1/9.

⁶ De Blois-Van Der Spek, 40; Sack, 14; Oded, "Nebuchadnezzar", **EJ**, CD Edition.

⁷ Pfeiffer, 18.

⁸ Daniel Smith-Christopher, "Reassessing the Historical and Sociological Impact of the Babylonian Exile (597/587-539)", **Exile: Old Testament, Jewish, Christian Conceptions**, (ed. James M. Scott), Brill, Leiden, New York, Köln, 1997, s. 19.

mabedinin yıkılması ve Yahudilerin Babil'e sürgüne gönderilmesiyle sonuçlanan bir dizi askerî seferin, onun zamanında ve onun emriyle gerçekleşmiş olmasıdır.

Yeni Babil krallığının başkenti Babil, Pers kralı Koreş'in ordusu tarafından MÖ 539'da ele geçirilmesine, bölgedeki Babil hâkimiyetinin sona ermesine ve Koreş'in uyguladığı siyasetin sonucu olarak Yahudilerin, Filistin'e geri dönmeye başlamalarına rağmen, Nebukadnezzar imajı Yahudilerin hafızasından silinmemiştir. Onun Yahudi tarihinde bıraktığı izlerin etkisi yüzyıllar boyunca devam etmiş ve hikâyesi Tanah'ın çeşitli kitaplarında yerini almıştır.⁹

Nebukadnezzar, erken dönem rabbanî yazınlarda ve geç dönem Tanah metinlerinde zalim, acımasız ve bazen da deli olarak nitelendirilmektedir. Ona atfedilen bu olumsuz imaj oldukça karmaşık bir yapı göstermektedir.¹⁰ Tanah'ın değişik yerlerinde, çoğunlukla onun hainliğine vurgu yapılırken, bazen ondan olumlu şekilde de söz edilmektedir.¹¹

Tanah'ta Nebukadnezzar'dan ilk defa II. Krallar kitabının sonlarında bahsedilir. Burada, onun Kudüs'ü ele geçirip mabedi yıktırması dramatik bir şekilde anlatılır.¹² Fakat II. Krallar kitabında mabedin yıkılmasından Nebukadnezzar değil, yardımcısı ve Babil ordusunun komutanı Nebuzaradan¹³ sorumlu tutulur.¹⁴ Ayrıca Nebukadnezzar, Kudüs'ü zapt etme ve Mabed'i yakma görevini Nebuzaradan'a verdiği için, genellikle Yahudi sürgünlerini puta tapmaya zorlayan olarak da Nebuzaradan'ın ismi geçmektedir.¹⁵

Nebukadnezzar, sonraki dönemlere ait Daniel kitabında de önemli bir figür olarak karşımıza çıkar.¹⁶ Bu kitaplardan birincisi, Nebukadnezzar'ın

⁹ Sack, 13–14.

¹⁰ Henze, 101; Sack, 99–104; Moses Aberbach, "Nebuchadnezzar in the Aggadah", *Encyclopaedia Judaica*, CD Edition; Louis Ginzberg, *The Legends of the Jews*, IV, Baltimore and London, 1998, s. 333–334.

¹¹ Mesela Yeremya kitabında "Yahve'nin kulu" ifadesi onun için kullanılır. (Bkz. *Yeremya 25/9; 27/6; 43/10*).

¹² Bkz. *II. Krallar 24–25*.

¹³ Nebuzaradan, Nebukadnezzar'ın Kudüs'teki mabedi yıkmak ve Yahuda halkını sürgüne göndermekle görevli komutanıdır. Nebuzaradan, Kudüs'ü ateşe verip duvarlarını yerle etmiştir. (*II. Krallar 25/9 vd*). O, Tsedekiya'yı destekleyen bazı askerî, sivil, din adamı ve şehrin ileri gelenleri Ribla'ya, kral Nebukadnezzar'ın yanına götürmüştü, o da onları öldürmüştür. (*II. Krallar 25/18–21*). Sürgünden geride kalan nüfusun başına Ahikam'ın oğlu Gedalya'yı getirmiştir. (*II. Krallar 25/22*). Beş yıl sonra, Nebuzaradan 745 kişiyi daha sürgüne göndermiştir. (*Yeremya 52/30*). Daniel 2/14'te Nebuzaradan, Aryoka olarak tanımlanır. Bu ismin verilmesini sebebi olarak, Nebuzaradan'ın sürgünlerine bir aslan gibi bağırması gösterilir. Nebuzaradan, öldürülmüş Zekarya'nın kanını görünce (krş. *II. Tarihler 24/22*), intikam için âlimleri, genç kâhinleri ve halktan 14000 kişiyi öldürmüştü, ancak yine de yatışmamıştır. Bkz. Editorial Staff, "Nebuzaradan", *Encyclopaedia Judaica*, CD Edition.

¹⁴ Bkz. *II. Krallar 25/8–9*.

¹⁵ Midraş'a göre Nebukadnezzar'ın amacı dinî değil politik olmasına rağmen, yine de Kudüs'e saldırma ve Mabed'e yıkma konusunda tereddüt etmiştir. Hezekiel 21/26'yı yorumlayan rabbiler, Nebukadnezzar'ın Kudüs'e karşı harekete geçmeden önce, Kudüs'e yönelik bu saldırıyı yapıp yapmama konusunda fallar baktırdığı ifade edilmektedir. Talmud'da aynı şeyler Neron için anlatılmaktadır. (Bkz. TB, Gittin 56a). Bunun için bkz. Aberbach, "Nebuchadnezzar...", *EJ*, CD Edition.

¹⁶ John J. Collins, "From Prophecy to Apocalypticism: The Expectation of the End", *The Encyclopedia of Apocalypticism*, (ed. John J. Collins), I, NY, 1998, s. 142.

Kudüs'ü işgali, yani Birinci Mabet Dönemi sonlarında, diğeri ise sürgün döneminde, yani Babil hâkimiyeti altındayken kaleme alınmıştır. Bu iki kitabın Nebukadnezzar'a bakışında bu bakımdan ciddi bir değişim göze çarpar. Deuteronomik Tarih'in¹⁷ sonunda yer alan *II. Krallar kitabının* 24 ve 25. bablarında, Kudüs'ün işgali, mabedin yıkılışı ve Babil sürgünü gibi olaylarda Nebukadnezzar'dan tarihsel bir şahsiyet olarak bahsedilirken, Daniel kitabında ondan, gerçekte efsanenin birbirine karıştığı bir ifade tarzıyla söz edilmektedir. Rabbiler, Daniel'deki ifadelerden hareket ederek, Nebukadnezzar'ı gurur ve kibrin sembolü olarak nitelendirmektedirler.¹⁸

Deuteronomik tarihte Nebukadnezzar, İsrail'in baş düşmanı ve İsrail tarihi boyunca Yahudi halkına en fazla felaket getiren şahıs olarak tasvir edilmektedir.¹⁹ Ayrıca mabede saygısızlık yaptığı ve onu yerle bir ettiği anlatılmaktadır.²⁰ Daniel kitabında ise Nebukadnezzar, hiç kınanmadığı gibi, mabedin yıkılmasından da hiçbir şekilde sorumlu tutulmamaktadır.²¹ Mabet eşyalarına karşı yapılan saygısızlıkta Nebukadnezzar değil, oğlu Belşatsar suçlanmaktadır.²²

Görüldüğü gibi, Nebukadnezzar'a bakışta *II. Krallar* ile Daniel kitapları arasında farklılıklar vardır. *II. Krallar*'da Nebukadnezzar'ın Yahudilerle iyi ilişkiler içinde olması şöyle dursun, onun hakkında hiçbir güzel söz söylenmez. Daniel kitabında ise Nebukadnezzar'ın Yahudilerle dostça ilişkiler içerisinde bulunduğu anlatılırken, onun hakkında açık bir eleştiri ve kınama yer almaz. Bununla birlikte, Daniel kitabında dolaylı da olsa Nebukadnezzar ve krallığı hakkında olumsuz düşüncelerin yer aldığı söylenir. Nebukadnezzar'ın rüyasında gördüğü, putun parçalanması ve devasa ağacın kesilmesi,²³ Daniel tarafından açıkça zulmün tanrısal reddedilişi ve krallığıyla birlikte Nebukadnezzar'ın da yok olacağını habercileri olarak yorumlanır.²⁴

Daniel'in Nebukadnezzar'la olan yakınlığı ve kitabında Nebukadnezzar için kullandığı bazı ifadeler, rabbileri oldukça zora sokmuştur. Daniel, Nebukadnezzar'ın rüyasını yorumlamaya, "*Efendim! Bu düş senden nefret edenlerin ve yorası hasımlarının başına olsun.*"²⁵ diyerek başlamış ve sonrasında rüyasını yorumlayıp ona tavsiyelerde bulunmuştur. Bazı rabbiler, Daniel'in Nebukadnezzar için söylediği bu ifadeleri, Daniel'in Yahudilerin sürgünde başıboş dolaşırken açlıktan yok olacaklarını bildiği için, Yahve'den nefret eden krala bu şekilde öğüt verdiği, ona verdiği öğütlerin aslında Yahudiler için olduğu şeklinde

¹⁷ *Deuteronomik Tarih*: Bu tabirin ilk olarak Alman araştırmacı Martin Noth tarafından kullanıldığı söylenmektedir. "Deuteronomik Tarih", Tesniye'den başlayarak (32-34. bölümler hariç), *II. Krallar*'a kadar (*II. Krallar* dâhil) olan kitapları kapsamaktadır. Bunlar, Tesniye, Yeşu, Hâkimler, I. ve II. Samuel ile I. ve II. *Krallar*'dır. Bkz. Peter R. Ackroyd, **Exile and Restoration/A Study of Hebrew Thought of the Sixth Century B.C.**, The Westminster Pres, Philadelphia, 1975, s. 62, 73-75.

¹⁸ Henze, 103-104.

¹⁹ Henze, 104-105.

²⁰ Bkz. *II. Krallar* 24-25.

²¹ Ginzberg, IV/334; Henze, 104-105.

²² Bkz. *Daniel* 5/1-4; 22-23.

²³ Bkz. *Daniel* 2/36-45; 4/20-24.

²⁴ Henze, 106.

²⁵ Bkz. *Daniel* 4/19.

yorumlamışlardır. Bazı rabbiler ise, Daniel'in hiçbir zaman Nebukadnezzar'ı 'efendim' diye çağırmadığını, 'efendim' hitabının Nebukadnezzar'a değil, Yahve'ye olduğunu iddia etmişlerdir. Ayrıca Daniel'in bunu kafa karışıklığı içerisinde söylediğini, duasının aslının, "Efendim, ki ondan başka her şeye gücü yeten Tanrı yoktur ve onun düşmanı Nebukadnezzar'dır. Efendim! Bu düş ve yorumu Nebukadnezzar'ın, ki o senin düşmanın ve hasımındır, başına olsun" şeklinde olduğunu belirtmişlerdir. Yine Daniel kitabında yer alan, 'Ey Kral, **kralların kralı**, sen ki, göklerin Allah'ı krallığı, kuvveti, kudreti ve izzeti sana vermiştir.'²⁶ cümlesindeki 'kralların kralı' ifadesinin ise Yahve'nin bir sıfatı olarak kullanıldığını söylemişlerdir. Bütün bu yorumlara rağmen, Daniel'in "Efendim! Bu düş senden nefret edenlerin ve yorası hasımlarının başına olsun." ifadesi, izahı zor bir içerik taşımaktadır. Çünkü burada Daniel, Nebukadnezzar'a 'efendim' diye hitap etmekte ve Yahudilere en büyük zulmü yapmış olan bir kralın düşmanlarına, beddua etmektedir. Üstelik kraldan nefret eden ve onun düşmanları Yahudilerden başkası değilken bu sözleri sarf etmektedir.²⁷

Daniel kitabında, Nebukadnezzar'la ilgili başka kaynaklarda yer almayan ilginç bir olay anlatılır.²⁸ Nebukadnezzar, rüyasını yorumlaması için Babil'in bütün sihirbaz, falcı, kıldanî ve büyücülerinden yardım ister, ancak hiçbirisi rüyayı yorumlayamaz.²⁹ Sonunda, Nebukadnezzar'ın Belteşarsar dediği Daniel, bu rüyayı yorumlar.³⁰ Bunun üzerine kral Daniel'e secde edip Yahve'nin büyüklüğünü kabul eder ve onu ödüllendirip Babil'e hâkim ve idareci yapar.³¹

Daniel'in, İsrail'in baş düşmanı Nebukadnezzar'a rüyasını yorumlamakla nasıl iyilik ve merhamet gösterebildiğini yorumlamaya çalışan rabbiler, Daniel ile Nebukadnezzar'ın karşılaşmasının tesadüfi olduğu görüşündedirler. Rabbiler için bu durum rahatsız edicidir ve Daniel'in, İsrail'in en büyük düşmanını bu şekilde samimi davranarak teselli etmiş olması anlaşılır değildir. Hıristiyan yorumcular ve Kilise Babaları, Daniel'in krala çok yakın olduğu ve bu yakınlığın da hata olmadığı düşüncesindedirler. Onlara göre, Nebukadnezzar'ın Babil sürgününün mimarı oluşu gerçeği, Yahudilerin omuzlarında bir yük değildir.³²

²⁶ Bkz. *Daniel* 2/37.

²⁷ Henze, 109-111.

²⁸ Encyclopaedia Judaica'nın Nebukadnezzar maddesinde, Daniel kitabındaki bu tür hikâyelerin efsanevi karakterde olduğu, bu nedenle burada kesin bir sonuca ulaşmanın zor olduğu belirtilir. Bu hikâyede geçen Nebukadnezzar isminin yanlış olduğu, aslında Nobanidus olması gerektiği söylenir. Çünkü Kumran yazmalarındaki Aramca bir metinde Daniel'deki Nebukadnezzar olayına benzer Nobanidus hakkında bir hikâye yer almaktadır. Bkz. Oded, "Nebuchadnezzar", *EJ*, CD Edition.

²⁹ Bkz. *Daniel* 4/4-7.

³⁰ Bkz. *Daniel* 4/8 vd.

³¹ Bkz. *Daniel* 2/46-49. Daniel kitabında, Nebukadnezzar'ın Yahve'ye karşı olumlu tutumuna sebep olan bir başka olay daha anlatılır. Nebukadnezzar, yaptırdığı ve tapınmayanları ateşte yakarak cezalandıracağını ilan ettiği altın heykele tapınmayan Şedrak, Meşak ve Abed-nego isimlerinde üç Yahudiyi alevli bir fırına atar. Ateşin onlara zarar vermediğini gören kral, "bunların Allah'ına karşı yolsuz söz söyleyen her kavim, millet ve dil parçalanacak ve evleri gübrelik edilecektir" (*Daniel* 3/29) diyerek, onların toplum içindeki derecelerini yükseltir. Bkz. *Daniel* 3/8-30.

³² Henze, 108-109.

Nebukadnezzar'dan söz eden diğer Tanah metinleri, II. Tarihler ve Yeremya kitaplarıdır. Bu iki kitapta, Kudüs'ün MÖ 587 yılında yağmalanması ve Yahuda'nın son kralı ile Babilili işgalciler arasındaki ölümcül karşılaşma sahnesi anlatılır.³³ Tarihler kitabında, Nebukadnezzar tarafından kral yapıp ismi değiştirilen Tsedekiya, Nebukadnezzar'a verdiği sözü tutmayıp isyan ettiği için eleştirilir.³⁴ Yeremya kitabında ise onun, Yeremya peygamberin sözlerini dinlemediği,³⁵ yakalandığı ve Nebukadnezzar'ın huzuruna çıkartılıp yargılandığı anlatılır.³⁶ Yeremya'ya göre, Tsedekiya'yı cezalandırmak için Nebukadnezzar'ı Yahve görevlendirmiştir.³⁷ Nebukadnezzar'a karşı Yeremya'da yer alan bu olumlu yaklaşım, bununla da sınırlı kalmaz. Yeremya peygamber Yahudilerden, Babil ve Nebukadnezzar karşıtlarını yalancı peygamber olmakla suçlar ve halktan onların sözlerini dinlememelerini ister.³⁸

Apokrif Yudit kitabında,³⁹ Asur kralı⁴⁰ olan Nebukadnezzar'ın, Asur ordusu başkomutanı Holofernes'e İsraililerin kökünü kazımasını emrettiği anlatılır. Burada Nebukadnezzar, abartılı bir şekilde ve kibirli haliyle tasvir edilir.⁴¹ Daniel Kitabı'ndan hemen sonra yazılmış olan apokrif Yudit kitabı da, Daniel kitabı gibi Yahudi romanlarından olup, bunda da efsanevi anlatımın ön planda olduğu söylenir.⁴² Bu sebeple, Nebukadnezzar'ı tasvir eden Yudit'in yazarı için tarihsel gerçekler önemli değildir. O, herhangi bir dönemdeki herhangi bir krala⁴³ kolayca uygulanabilecek bir düşman ve kibirli bir kral prototipi çizer. Özetleyecek olursak, Nebukadnezzar, Deuteronomik tarihçi için tarihsel bir şahsiyetken, Daniel ve Yudit gibi Yahudi romanında gurur ve kibrin bir sembolü olan efsanevi bir karakterdir.⁴⁴

Apokrif Baruk kitabında, Nebukadnezzar'ın Yehoyakin zamanında Yahudileri Babil'e sürgüne göndermesinden bahseder.⁴⁵ Babil sürgününe giden Yahudilerin, Kudüs'te kalanlara para yardımı yanında bir de mektup

³³ Bkz. II. Tarihler 36 ve Yeremya 39.

³⁴ Bkz. II. Tarihler 36/13

³⁵ Bkz. Yeremya 37/1.

³⁶ Bkz. Yeremya 39/5; 52/9; krş. II. Krallar 24/17.

³⁷ Bkz. Yeremya 27-29. Yahve'nin Nebukadnezzar'ı görevlendirdiği şu cümlelerle anlatılır: "Dünyayı, yeryüzünde olan insanı ve hayvanı büyük kudretimle ve uzanmış bazumla ben yarattım ve onu gözümde doğru olana veririm. Ve şimdi bütün bu memleketleri Babil kralı Nebukadnezzar kulumun eline verdim... Ve onun memleketinin vakti gelinceye kadar bütün milletler kendisine ve oğluna ve oğlunun oğluna kulluk edeceklerdir." Bkz. Yeremya 27/5-7.

³⁸ "...Ve size gelince, peygamberlerinizi ve falcılarınızı ve düşlerinizi ve müneccimlerinizi ve afsuncularınızı dinlemeyin. Onlar ki size: Babil kralına kulluk etmeyeceksiniz diye söylüyorlar. Çünkü onlar toprağınızdan sizi uzaklaştırıyorlar ve ben sizi süreyim de yok olabilirsiniz diye size yalan peygamberlik ediyorlar." Bkz. Yeremya 27/9-10.

³⁹ Makalede kullanılan apokrif kitaplar için bkz. **Kutsal Kitap ve Deuterokanonik (Apokrif) Kitaplar**, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2003.

⁴⁰ Yudit kitabında, Nebukadnezzar'ın *Asurlular'ın kralı* olduğu ve büyük Ninova kentinde yaşadığı söylenir. Bkz. Yudit 1/1.

⁴¹ Bkz. Yudit 6/2-4, 11/7. Krş. Daniel 2/38.

⁴² Yudit kitabında yer alan Nebukadnezzar'la ilgili anlatılanların da otantikliğinin şüpheli olduğu belirtilmektedir. Bkz. Oded, "Nebuchadnezzar", **EJ**, CD Edition.

⁴³ Ronald H. Sack, Birüni'den "Kudüs halkının, şehirlerini yıkan herkesi Nebukadnezzar diye isimlendirdiklerini" nakleder. Bkz. Sack, 54, 93.

⁴⁴ Henze, 104.

⁴⁵ "O günlerde Babil kralı Nebukadnezzar, Yehoyakin'i, prensleri, maden işçilerini, soyluları ve halkı Yerusâlim'den Babil'e sürgün etmişti." Bkz. Baruk 1/9.

gönderdiklerini nakleder. Bu mektupta, Kudüs'tekilerden kral Nebukadnezzar ve oğlu Belşassar'ın uzun ömürlü olmaları için dua etmeleri istenir.⁴⁶ Sonrasında ise Nebukadnezzar'a karşı direnmemeleri konusunda uyarılar yer alır.⁴⁷

Nebukadnezzar'ın Yahudi tarihinde bıraktığı izlerin etkisi, sürgün döneminde olduğu gibi, sürgünden dönüşten sonraki dönemlerde de yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Sürgün döneminde Yahudiler arasında mabedi yıkan ve Yahudileri sürgüne gönderen kişi olarak kötü şöhretiyle anılan Nebukadnezzar,⁴⁸ İkinci Mabet Dönemi'nde daha çok tanrısallık iddiasıyla hatırlanmaya başlanmıştır.⁴⁹ Onun tanrısallık iddiası, ilk kez apokrif Yudit kitabında "orada Nebukadnezzar'dan başka tanrı mı vardır?"⁵⁰ şeklinde ifade edilmiştir.

Rabbinik kaynaklarda Nebukadnezzar'a karşı oldukça kararsız bir yaklaşım sergilenir. Tanah'ta zalim ve hain adamlardan birisi olarak geçen Nebukadnezzar'ın komutanı Nebuzaradan,⁵¹ rabbanî literatürde tövbe-kârlardan olma ayrıcalığı verilenlerden birisi olarak sayılırken,⁵² Nebukadnezzar'ın kendisine hiçbir zaman tövbe-kârlar grubu içerisinde yer verilmemiştir. Nebukadnezzar'ın rabbanî tasviri, korku ve korkuyla karışık saygının ve nefret ve hürmetin eşsiz bir karışımı şeklinde karakterize edilmektedir.⁵³

Nebukadnezzar'ın bir açıdan kral Davut'la bir karşılaştırılması yapılmıştır. Tanah'ın Vaiz kitabındaki "herkesin başına her şey aynı şekilde geliyor; salihle kötünün... başına gelen şey birdir. İyi adam nasılsa, suç işleyen de öyledir..."⁵⁴ cümlesinden hareketle, Nebukadnezzar ve Davut'un insanlık erdemleri için iki zıt kutbu temsil ettiği ifade edilmiştir. Bunlardan, kral Nebukadnezzar günahın ve kötülüğün,⁵⁵ kral Davut ise iyiliğin ve

⁴⁶ "Size para gönderiyoruz. Bu parayla kurban keser, günahlarınızdan bağışlanma diler, buhur yakarsınız. Sunakta Rabbinize sunu sunarsınız. Babil Kralı Nebukadnezzar'la oğlu Belşassar'ın uzun ömürlü olmaları için dua edin. Bu dünyada geçirdikleri günler, cennetteki gibi mutlulukla sürüp gitsin. Bizlere güç ve anlayış vermesi için Rabbiniz'e dua edin, böylece yaşamımızı Babil kralı Nebukadnezzar ve oğlu Belşassar'ın koruması altında geçirelim. Onlara uzun süre hizmet ederek onların gözüne girelim." Bkz. Baruk 1/10-12.

⁴⁷ "Rabbimiz diyor ki: Boynunuzu бүкүн, Babil kralına teslim olun. O zaman atalarınıza verdiğimiz ülkede kalırsınız. Ama Rabbinizin sesini dinlemezseniz ve Babil kralına teslim olmazsanız...bütün ülke, içinde kimsenin yaşamadığı boş bir çöle dönecek." Bkz. Baruk 2/21-23. Burada söz konusu edilen olay, muhtemelen, Yehoyakin'den sonra yerine Nebukadnezzar tarafından atanan Tsedekiya'nın (II. Krallar 24/17) Nebukadnezzar'a karşı ayaklandığı ve ardından Kudüs'ün kuşatıldığı dönemdir. Bkz. II. Krallar 25/1-7.

⁴⁸ Sack, 14; Ayrıca bkz. Oded, "Nebuchadnezzar", EJ, CD Edition.

⁴⁹ Henze, 105.

⁵⁰ Bkz. Yudit 6/2.

⁵¹ Bkz. II. Krallar 25/8-9.

⁵² Bkz. TB, Sanhedrin 96b. Nebuzaradan gibi tövbe edenlerin ilk örneği kral Manasse'dir. Kral Manasse önce Yahve'ye hainlik etmiş, ardından pişman olmuş ve dua etmişti. Duası kabul edilmiş ve tekrar krallığa getirilmişti. Bkz. II. Tarihler 33/1-20.

⁵³ Henze, 102.

⁵⁴ Bkz. Vaiz 9/2.

⁵⁵ Nebukadnezzar'ın kötülüğün simgesi olduğunun Tanah'tan delili olarak: "ey kral salâhâ suçlarını kırıp at" (Daniel 4/27) cümlesi gösterilmektedir.

dürüstlüğü⁵⁶ prototipidirler. Birisi mabedi inşa edip kırk yıl krallık etmiş, diğeri ise mabedi yıkıp kırk iki yıl krallık yapmıştır.⁵⁷

Midraş'ın Daniel 3/16. cümlelerin yorumunda, Şedrak, Meşak ve Abed-nego'nun Nebukadnezzar'a söylediği, "Sen bizim yalnızca vergiler, ücretler ve kelle vergileriyle ilgili kralımızsın. Ancak, bize söylediğin bu konuda ise sen sadece Nebukadnezzar'sın... Sen ve bir köpek bizim için aynısınız. Ey Nebukadnezzar, bir köpek gibi havla, testi gibi şiş, circir böceği gibi cırla" ifadelerinin yerinde bir hakaret olduğu nakledilmektedir.⁵⁸

Yahudi rabbinik literatür içerisinde serpiştirilmiş durumda yer alan sürgündeki İsraililere merhametsizce davranan zalim imparator imajı, İsraililerce alaya alınır. Rabbanî aggadahda, "Tanrı'nın düşmanı", "günahkâr kimse"⁵⁹ ve "günahkâr köle" Nebukadnezzar'ın değişmez sıfatlarıdır.⁶⁰ Rabbinik kaynaklarda olduğu gibi Azarya'nın Duası ve Üç Genç Adamın Ezgisi isimli Apokrif kitapta da kral Nebukadnezzar "dünyanın en kötü kralı" olarak tasvir edilmektedir.⁶¹

Yeremya, Hezekiel⁶² ve Daniel'de Nebukadnezzar'a karşı göreceli olarak iyi bir tutum içinde olunmasına rağmen, rabbilerin büyük çoğunluğu onu, yabanî bir tavşandan henüz canlıyken et koparıp yiyen zalim ve acımasız bir işgalci olarak tanımlamaktadır.⁶³ Daha az bilinen bir başka anekdotta ise Nebukadnezzar, İsraililer tarafından cüce olarak alaya alınır. Midraş'taki bu ilginç ayrıntı Daniel kitabındaki bir cümlelerin yorumu olarak yapılmıştır.⁶⁴

Nebukadnezzar hakkında rabbinik kaynaklarda yer alan diğer olumsuz anlatımlar arasında, kendisine bağlı kralları kendisiyle

⁵⁶ Davut'un iyiliğin sembolü olduğunun Tanah'tan delili olarak da: "...bakılışı hoştu" (I. Samuel 16/12) cümlesi gösterilmektedir. Hâlbuki burada "kendisi kızıl, gözleri de güzel ve bakılışı hoştu" şeklinde, Davut'un fizikî özelliklerinden söz edilmektedir. Bu nedenle Tanah'taki bu ifadeler Davut'un iyiliğin sembolü olduğuna ilişkin bir delil sayılamaz.

⁵⁷ Henze, 114-116.

⁵⁸ Aberbach, "Nebuchadnezzar...", EJ, CD Edition.

⁵⁹ Bkz. TB, Berakot 57b; TB, Şabat 149b.

⁶⁰ Aberbach, "Nebuchadnezzar...", EJ, CD Edition; Henze, 101.

⁶¹ "Atalarımızın kutsal kenti Kudüs'ün başına getirdiğin felaketlerde, doğru olanı yaptın... Bizleri düşman eline, yasa tanımaz, kötü niyetli, küstah insanların eline, dünyanın en kötü kralının eline teslim ettin." Bkz. Azarya'nın Duası ve Üç Genç Adamın Ezgisi 5-9.

⁶² Hezekiel (İbranice חֶזְקִיָּאל; Vulgate'de Ezechiel) ismi (חֶזְקִיָּאל) den gelmekte ve "Tanrı kuvvetlendirdi" anlamındadır. (Bkz. Hezekiel 3/8, 14). Bkz. Moshe Greenberg, "Ezekiel", Encyclopaedia Judaica, CD Edition.

⁶³ Bkz. TB, Nedarim 65a. Talmud'un anlatımına göre, Nebukadnezzar'ın yanındaki değeri büyük olan Yahuda kralı Tsedekiya, onun yanına serbestçe girer çıkardı. Bir gün "kralın yanına girmiş ve onun sağ bir tavşandan et kopartıp yediğini görmüştü." Bu olay sebebiyle Nebukadnezzar çok utanmış ve hemen Tsedekiya'dan şahit olduğu şey konusunda kimseye bir şey söylemeyeceği konusunda söz almıştı. Tsedekiya bu konuda söz vermiş, ancak sonradan sözünü bozup bu olayı başkalarına anlatmıştır. II. Krallar'da geçen, "Tsedekiya Babil kralına karşı ayaklandı" (II. Krallar 24/20) ifadesinin, Tsedekiya'nın Nebukadnezzar'la ilgili bu olayı başkalarına anlatması sebebiyle söylendiği belirtilmektedir. Bkz. Henze, 101; Sack, 104; Aberbach, "Nebuchadnezzar...", EJ, CD Edition.

⁶⁴ İsraililer sürgüne gönderildikten sonra, Nebukadnezzar'ın rüyasının anlatıldığı bu bölümde yer alan "...Yüce olan saltanat sürer ve dilediği adama onu verir ve insanların en aşağısını onun üzerine diker." (Bkz. Daniel 4/17) cümlesindeki "insanların en aşağısı" ifadesi, Nebukadnezzar'ın cüceliğine işaret olarak yorumlanmıştır. Bkz. Henze, 102.

homoseksüel ilişkiye zorladığı,⁶⁵ Yehoyakim'in cesedini köpeklere attığı, Babil'de Yahudalı sürgünlerin büyük bir çoğunluğunu öldürdüğü⁶⁶ söylenir ve sıkça kendisini bir tanrıya dönüştürmekle suçlanır.⁶⁷

Bazı rabbiler, Nebukadnezzar'ın Daniel'le yakın ilişki içinde olduğu Tanah ifadesini, düzeltilmesi gerekli bir hata olarak değerlendirdikleri için, Nebukadnezzar'ı acımasız bir kral olarak değerlendirmişlerdir. Ancak rabbilerin Nebukadnezzar tasvirinde, yine de bir saygı göze çarpmaktadır. O, yaptığı zulüm ve gaddarlığa rağmen, en büyük düşmanlarına bile korkuyla karışık bir saygı aşlamıştır. Rabbiler bu saygıyı doğrudan veya dolaylı olarak ifade etmişlerdir. Nebukadnezzar'ın ismine İsrail kralları ve İsrail'in önemli kişilerinin yer aldığı listede yer verilmesi bunun açık göstergelerinden birisidir. Her şeye rağmen, rabbiler, iyi veya kötü, Babil'in bu zalim kralının kendi atalarının en büyükleriyle ilişkilendirilmeyi hak ettiğini kabul etmektedirler. Nebukadnezzar'ın İsrail'in büyükleriyle birlikte zikredilmesinin sebebi, gaddarlıkları sebebiyle değil, hoş giden yönleriyle. Nebukadnezzar, hatırlanmaya değer kabul edilen dört kişiden birisi olarak sayılmaktadır. Bunlar, Musa, Musa'nın kaynatası Midyan kâhini Yetro, Süleyman ve Nebukadnezzar'dır.⁶⁸

Romalıların Yahudilere karşı düşmanlıklarının arttığı dönemlerden sonra kaleme alınmış bazı rabbilik kaynaklarda, bazen Nebukadnezzar'a karşı daha olumlu bakış açısının olduğu zikredilmektedir. Nebukadnezzar'ın yaptıkları unutulmaya yüz tutmuş, Romalı baskısı daha şiddetli gelmeye başlamıştır. Nebukadnezzar'la ilgili olumlu bir düşünce olarak, onun Sanherib'in ordusundan kurtulan beş kişiden birisi olduğu ve bu dönemde kendisine Tanrı korkusu ilham edildiği söylenebilir.⁶⁹ Başka bir yerde ise Nebukadnezzar'ın, Yehoyakin'in sürgününden sonra Yahudilere ve bizzat Yehoyakin'e merhamet gösterdiği ve ona bazı ayrıcalıklar tanıdığı yönünde ifadelere rastlandığı kaydedilmektedir.⁷⁰

Talmud'a göre Nebukadnezzar, Babil kralı Merodak-baladan'ın yazıcısı olduğu dönemde Yahuda kralı Hizkiya'ya gönderilmek üzere yazdırılan bir mektuptaki⁷¹ hatayı fark edip düzeltmiştir.⁷² Bu davranışı sebebiyle Nebukadnezzar'ın, Yahve tarafından hayvanlar âlemi de dâhil bütün dünyaya hükmetmekle ve Süleyman'ın tahtında oturmakla ödüllendirildiği nakledilmektedir.⁷³

⁶⁵ Bkz. TB, Şabat 149b. Kaynaklarda, Nebukadnezzar'dan başka Titus da dâhil birçok Roma imparatorunun da eşcinselliğe düşkün olduğu söylenmektedir. Bkz. Aberbach, "Nebuchadnezzar...", EJ, CD Edition.

⁶⁶ Bkz. TB, Sanhedrin 92b.

⁶⁷ Aberbach, "Nebuchadnezzar...", EJ, CD Edition.

⁶⁸ Henze, 115.

⁶⁹ Bkz. TB, Sanhedrin 95b.

⁷⁰ Aberbach, "Nebuchadnezzar...", EJ, CD Edition.

⁷¹ Merodak-baladan hakkında bkz. İşaya 39/1.

⁷² Rivayete göre, Babil kralı Merodak-baladan, Hizkiya'ya yazdırdığı mektupta "Kral Hizkiya'ya, Kudüs şehrine ve büyük Tanrı'ya selam olsun" şeklinde hitapla başlamıştır. O sırada orada bulunmayan Nebukadnezzar, geldiğinde bunun hata olduğunu söyleyip, ifadeyi "büyük Tanrı'ya, Kudüs şehrine ve kral Hizkiya'ya selam" şeklinde düzeltmiştir. Bkz. TB, Sanhedrin 96a.

⁷³ Aberbach, "Nebuchadnezzar...", EJ, CD Edition; Ginzberg, IV/300.

2. Pers Kralı Koreş ve Yahudi Tarihideki Yeri

I. Kambis (Cambyses)'in oğlu olan Koreş (MÖ 559-539),⁷⁴ MÖ 570 yılında doğmuştur.⁷⁵ Babil'de bulunan ve Koreş'in ismiyle anılan silindir şeklindeki bir yazıtta⁷⁶ onun şeceresi Fars'ın önemli bir şehri olan Ansan (Anzan)'ın krallarına dayandırılmaktadır.⁷⁷ Bu yazıtta yer alan bilgilere göre, Koreş'ten önce Ansan'dan krallık yapmış üç kişi daha vardır: Teispes (Sitpis), Koreş ve Kambis. Bizim burada sözünü ettiğimiz Koreş, I. Koreş'in torunu, Kambis'in oğlu olan Koreş'tir.⁷⁸ Kaynaklarda Medya kralı Istugega'nın,⁷⁹ kızı *Mandane*'yi Pers kralı Kambis'le evlendirmesi ve bu evlilikten Koreş'in dünyaya gelişi mitolojik bir tarzda anlatılmaktadır.⁸⁰

İran'lı yazar Şahin'in "*Ezrâ-nâme*"⁸¹ isimli edebi eserinde, Koreş'in anne ve babasının kimliğiyle ilgili farklı bir iddia yer almaktadır. Bu eserde Koreş'in, Yahudi asıllı Ester ile Pers kralı Ahaşveroş'un oğlu olduğu ileri

⁷⁴ Amelie Kuhrt, "*The Cyrus Cylinder and Achaemenid Imperial Policy*", *Journal for the Study of the Old Testament*, 25 (1983), s. 85; Uriel Rappaport, "*Cyrus*", *Encyclopaedia Judaica*, CD Edition. Koreş isminin farklı dil ve lehçelerdeki yazımı ve anlamları ile tarihte Koreş ismini alan kişiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Wilhelm Eilers, "*The Name of Cyrus*", *Acta Iranica*, III, Leiden, 1974, s. 3-9.

⁷⁵ B. H. Alford, *Old Testament History and Literature*, Longmans, Gren and Co., London, New York, Bombay and Calcuta, 1910, s. 168.

⁷⁶ Koreş'ten bahsetmesi ve silindir biçiminde olması sebebiyle "*Cyrus Cylinder*" ismi verilen bu kil tablet, 1879 yılında Babil'de ortaya çıkarılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Kuhrt, 83-97.

⁷⁷ "Ben, dünyanın kralı, yasal kral, Babil'in kralı, Sümer ve Akad'ın kralı, yeryüzünün dörtkenarının kralı, Ansan'ın büyük kralı Kambis (Cambyses)'in oğlu, Ansan'ın büyük kralı Koreş'in torunu, Ansan'ın büyük kralı Teispes'in neslinden Koreş'im." Bkz. Kuhrt, 85; Gene R. Garthwaite, *Persians*, Blackwell Publishing, Oxford, 2005, s. 22.

⁷⁸ Kuhrt, 85; Kaynaklarda iki Koreş'i ayırt etmek için imparatorluğun kurucusu olan ve bizim burada bahsettiğimiz Koreş için, "Büyük" veya "İkinci" ifadeleri kullanılmaktadır. Bkz. Jacob Abbott, *Histories of Cyrus the Great and Alexander the Great*, Kessinger Publishing, 2004, s. 19; Jacob Jonsson, "*Cyrus the Great in Icelandic Epics A Literary Study*", *Acta Iranica*, I, Leiden, 1974, s. 49-59; David Ben-Gurion, "*Cyrus, King of Persia*", *Acta Iranica*, I, Leiden, 1974, s. 129; Amnon Netzer, "*Some Notes on the Characterization of Cyrus the Great in Jewish and Judeo-Persian Writings*", *Acta Iranica*, II, Leiden, 1974, s. 35-52; Eilers, 9.

⁷⁹ Bu isim, Grekçe'de *Astyages* şeklindedir. Bkz. Ben-Gurion, 129.

⁸⁰ Medya kralı Astyages, bir sabah gece gördüğü korkunç bir kâbusla uyanır. Rüyasında, başkenti yıkan ve krallığın büyük bir bölümü yok eden büyük bir tufan görmüştür. Krallığında her yeri yok eden bu tufanla kızı arasında gizemli bir bağlantı kurar. Kızı Mandana, evlenip bir çocuk sahibi olunca, bu çocuk kendisine isyan edecek ve krallığını rüyasında gördüğü sel gibi yok edecektir. Kral bu rüyanın etkisiyle kızını Medya krallığı dışında bir yabancıya vermeye karar verir. Sonunda Pers kralı Kambis'i kızına eş olarak seçer. Bu dönemde Medya krallığına göre Pers krallığı oldukça küçük ve güç olarak da zayıftır. (Bkz. Abbott, 19). Astyages'in gördüğü rüyanın peygamber kıssalarında olması ve yeni doğan çocukların bela ve musibet getireceği düşüncesi İran mitolojisinde sıkça yer alan bir durum olduğu söylenmektedir. Ayrıca Koreş'in doğumuyla ilgili anlatılan mitolojik ifadelerin Keyhüsrev hakkında anlatılanlarla benzerlik taşıması nedeniyle, Koreş ile Keyhüsrev'in aynı kişi olabileceği iddia edilmiştir. Bkz. Vesta Sarkhosh Curtis, *Persian Myths*, University of Texas Press, 1993, s. 55-56.

⁸¹ *Ezrâ-nâme*, 14. yüzyılın Yahudi-İran şiirinin öncülerinden Şahin tarafından kaleme alınan, Midraş ve İran efsanelerin faydalanarak, Tanah'ın Ezra kitabının şiirsel yorumudur. *Ezrâ-nâme*, 500 mısradan oluşmakta ve genellikle Şahin'in "Ardaşir-nâme" isimli şiirinin sonunda yer almaktadır. *Ezrâ-nâme*'nin büyük bölümü "tanrının mesihî" olarak isimlendirilen Koreş hakkındadır. Bkz. Amnon Netzer, "*Ezrâ-Nâme*", *Encyclopaedia Iranica*, IX, New York, 1999, s. 131.

sürülmektedir.⁸² Netzer, Şahin'in Ezrâ-nâme şiirini, Talmud ve midraşlarda tartışılan iki önemli soruya cevap vermek üzere kaleme aldığı düşünmektedir. Bu sorulardan birisi, neden bir gentilenin "Tanrı'nın mesihi" olarak seçildiği; diğeri de Yahudilerin Babil'den mucizevi kurtuluşunun neden Koreş'in eliyle olduğudur. Şahin'e göre, Koreş Ester'in oğlu olduğu için, Yahudi hukukuna göre bir Yahudi'dir. Ezrâ-nâme'de Koreş'in doğumunun, Tanrı'nın bir hediyesi olarak tanımlanmaktadır. Onun konumu, İsrail'in peygamberleri ve krallarından daha aşağı olmadığı, adaletinin ve kahramanlığının ise dünyanın diğer krallarıyla benzerlik taşımadığı belirtilmektedir.⁸³

Tarihteki meşhur Ari ırkın ilk büyük fatihi olan Koreş,⁸⁴ MÖ 559/558 yılında Perslerin yaşadığı güney batı İran'da Ansan prensi olarak tarih sahnesine çıkmıştır. MÖ 559-529 yılları arasında otuz yıl krallık yapmış⁸⁵ ve antik dünyanın en geniş ve en güçlü imparatorluklarından birisini kurmuştur.⁸⁶

Koreş, güçlü ve dirayetli bir asker ve komutan olup tarihte birçok askerî başarılar imza atmıştır. Tahtta kaldığı otuz yıl boyunca yeni imparatorluğun sınırlarını kuvvetlendirmek için birçok yere askerî seferler düzenlemiş ve fetihler yapmıştır.⁸⁷ Henüz yirmi bir yaşındayken, MÖ 550/549 yılında ordusuyla Susa'dan çıkıp Medya krallığına savaş açmıştır. Koreş, Medya kralı Astyages'in⁸⁸ ordusunu yenerek başkent Hagmatana'yı⁸⁹ ele geçirmiştir.⁹⁰ Bu sayede İran ve Kızılırmak'a kadar

⁸² Netzer, "Ezrâ-Nâma", 131; Netzer, "Some Notes...", 43-44. Rabbinik bir kaynakta da, Koreş'in Ester'in oğlu olduğu şeklinde bir bilginin yer aldığından söz edilmektedir. Bkz. Gary G. Porton, "Ezra in Rabbinic Literature", **Restoration: Old Testament, Jewish, and Christian Perspectives**, (ed. James M. Scott), Brill, Leiden, 2001, s. 316.

⁸³ Netzer, "Ezrâ-Nâma", 131.

⁸⁴ Alford, 168.

⁸⁵ Ben-Gurion, 129; Kuhrt, 85.

⁸⁶ Kuhrt, 83.

⁸⁷ Ephraim Stern, "The Persian Empire and the Political and Social History of Palestine in the Persian Period", **The Cambridge History of Judaism/Introduction; The Persian Period**, (ed. W. D. Davies-Louis Finkelstein), I, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, s. 70.

⁸⁸ Bazı kaynaklara göre, Koreş'in annesi Mandana, Medya kralı Astyages'in kızıdır. Dolayısıyla Astyages, Koreş'in anne tarafından büyük babası olmaktadır. Bkz. Abbott, 19; Ben-Gurion, 129.

⁸⁹ Hagmatana (Ecbatana; günümüzde Hemedan) olarak isimlendirilen şehir, eski Medya krallığının başkentidir. I. Darius döneminden itibaren Pers krallarının yazlık dinlenme yeri olarak kullanılmıştır. Hagmatana, *Ezra 6/2*'de Akmeta olarak geçmekte ve Koreş'in Yahudilerin Kudüs'e dönüp mabedi inşa etmelerine izin verdiği belgenin burada bulunduğu belirtilmektedir. Bkz. De Blois-Van Der Spek, 40; Elias J. Bickerman, "Persia", **Encyclopaedia Judaica**, CD Edition; Walter Joseph Fischel, "Hamadan", **EJ**, CD Edition; Garthwaite, 23; Edwin M. Yamauchi, "The Exilic and Postexilic Periods: Current Developments", **Giving the Sense: Understanding and Using Old Testament Historical Texts**, (ed. Michael A. Grisanti, David M Howard), Kregel Publications, America, 2003, s. 205.

⁹⁰ Kenneth G. Hoglund, "Cyrus", **Eerdmans Dictionary of the Bible**, (Ed. David Noel Freedman, Astrid B Beck, Allen C Myers), Wm. B. Eerdmans Publishing, Michigan, 2000, s. 306; Alford, 168; De Blois-Van Der Spek, 42; Bickerman, "Persia", **EJ**, CD Edition; J. Maxwell Miller-John Haralson Hayes, **A History of Ancient Israel and Judah**, The Westminster Press, Philadelphia, 1986, s. 438-439; John Bright, **A History of Israel**, SCM Press, London, 1962, s. 335; Winton Thomas, "The Sixth Century BC: A Creative Epoch in the History of Israel", **Journal of Semitic Studies**, 6 (1961), s. 42.

uzanan doğu Anadolu bölgesi Pers hâkimiyetine girmiştir.⁹¹ Bu başarısını takip eden üç yıl içerisinde Ahamendî ailesinin büyükleri tarafından Koreş'e Pers kralı unvanı verilmiştir.⁹² Bu olay, aynı zamanda dünya tarihinde yeni bir dönemin de başlangıcı olmuştur.⁹³

Medya krallığının yıkılışından sonra, Koreş'in karşısında Babil ve Lidya krallıkları kalmıştır. Bu dönemde Babil krallığında din adamlarıyla askeri komutanlar arasında yaşanan rekabet yüzünden sık sık krallar değişiyordu. Lidya krallığı ise Babil'e göre daha iyi bir durumdaydı. Koreş, Babil kralı Nabonidus ile saldırmazlık anlaşması yaparak kuzey batıya yönelmiş ve Lidya'ya saldırmıştır. MÖ 546 yılında Lidya'nın başkenti Sardes'i ele geçirmiş ve Lidya krallığına son vermiştir. Asya'da geniş bir alanı topraklarına katıp bölgedeki bütün Yunan kolonilerini egemenliği altına almıştır.⁹⁴

Koreş, Lidya krallığına son verdikten sonra Babil'e yönelmiştir. Babil kralı Nabonidus, devlet yönetimini oğlu Belşezar'a bırakıp Arabistan'a on yıl süren bir sefere çıktığı için Pers ordusu Babil'e saldırdığında ülkede bile değildir. Koreş'in daha önce ele geçirdiği yerlerdeki halka gösterdiği hoşgörü ve iyi muamele Babil'e kadar ulaşmıştır. Bu sebeple Koreş'in ordusu Babil'e saldırdığında fazla bir direnişle karşılaşmamıştır.⁹⁵ Hatta krallarının dinî sapkınlıkları sebebiyle,⁹⁶ bizzat Babilli kâhinler, şehrin kapılarını Pers ordusuna açmışlar ve Koreş'in şehre gelişini sevinçle karşılamışlardır.⁹⁷

Babil, MÖ 539 yılında Perslilerin eline geçmiş⁹⁸ ve böylece on birinci Babil hanedanlığı sona ermiştir.⁹⁹ Koreş döneminde, Mısır hariç, Yakın Doğu'nun tamamı Pers hâkimiyetine girmiştir.¹⁰⁰ Koreş'in bundan sonraki hedefi Orta Asya olmuştur. Koreş, Hindistan sınırlarında bulunan Doğu Pers kabilelerinden birisiyle girdiği savaşta, MÖ 529'da öldürülmüştür.¹⁰¹

⁹¹ M. Şemseddin Günaltay, **Yakın Şark (Perslerden Romalılara Kadar)**, IV, TTK, Ankara, 1951, s. 4-5; M. Dandamayev, *"The Diaspora/Babylonia in The Persian Age"*, **The Cambridge History of Judaism/ Introduction; The Persian Period**, (ed. W. D. Davies-Louis Finkelstein), I, (I-III), Cambridge University Press, Cambridge, 1991, s. 326.

⁹² Alford, 168.

⁹³ Thomas, 42.

⁹⁴ Hoglund, "Cyrus", 306; De Blois-Van Der Spek, 42; Rappaport, "Cyrus", **EJ**, CD Edition; Günaltay, **Yakın Şark**, IV/5-7; F. Charles Fensham, **The Books of Ezra and Nehemiah**, Wm. B. Eerdmans Publishing, Michigan, 1994, s. 42; Ben-Gurion, 130; Bright, 335.

⁹⁵ Hoglund, "Cyrus", 306; Alford, 169; De Blois-Van Der Spek, 40-42; Fensham, 42; Günaltay, **Yakın Şark**, IV/8; Miller-Hayes, 439; Sack, 9.

⁹⁶ Ben-Gurion, 130.

⁹⁷ Thomas L. Thompson, *"The Exile in History and Myth: A Response to Hans Barstad"*, **Leading Captivity Captive/'The Exile' as History and Ideology**, (ed. Lester L. Grabbe), Sheffield Academic Press, England, 1998, s. 104; Pfeiffer, 103; Dandamayev, 327.

⁹⁸ George Cameron, *"Cyrus the 'Father' and Babylonia"*, **Acta Iranica**, Volume I, Leiden, 1974, s. 46.

⁹⁹ Alford, 169; De Blois-Van Der Spek, 42; Miller-Hayes, 439; Lawrence H. Schiffman, **From Text to Tradition, a History of Judaism in Second Temple and Rabbinic Times**, Ktav Publishing House, America, 1991, s. 33.

¹⁰⁰ Hoglund, "Cyrus", 306.

¹⁰¹ Ben-Gurion, 129; Kuhrt, 85.

Monoteist ve Zerdüştî¹⁰² olan Koreş, askeri başarılarının yanında, uyguladığı başarılı devlet yönetimi ve siyasetiyle de dikkat çekmektedir. O, Babil'i ele geçirdikten sonra, herkesin barış içinde yaşayacağını ilan etmiş, Asur ve Babililerin yıkıcı ve zalimane tutumlarının aksine, politik özgürlük ve dinî hoşgörü siyaseti sayesinde herkesin hoşnutluğunu kazanmıştır. Bu sayede, ülkede başarılı bir yönetim sergilemiştir.¹⁰³ Babil krallarının bu olumsuz imajına karşın Koreş, ele geçirdiği yerlerde bütün dinlerin koruyucusu olduğunu ileri sürmüş, Babililer de dâhil bütün milletlerin dini inançlarına, tanrılarına ve geleneklerine saygı göstermiş,¹⁰⁴ halka iyilikle muamele etmiştir. Sürgünde olanların anayurtlarına dönmelerine izin verirken, onlara kendilerini yönetme hakkı vermiştir. Bu siyaseti ona antik dünyada iyi bir itibar kazandırmış, bölgedeki pek çok kavmi kendisine bağlamıştır. Aynı zamanda onun bu siyaseti sayesinde antik çağda yeni bir dönem başlamıştır. Özellikle Asur ve Babil hâkimiyetini görmüş milletler Koreş'i âdete bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir.¹⁰⁵ Ortaya koyduğu yönetim anlayışı sayesinde, imparatorluğu döneminde, geniş Pers imparatorluğu sınırları içerisinde önemli bir isyan ve ayaklanma yaşanmamıştır.¹⁰⁶

Bazı milletler, Koreş'in kendi tanrıları tarafından seçildiğini ve kendi dinlerine geçtiğini iddia etmişlerdir.¹⁰⁷ Bunu iddia edenlerin başında Babililer ve Yahudiler gelmektedir. Fakat genel kabul, Koreş'in başka bir dine geçmediği, diğer dinlere eşit mesafede durduğu yönündedir.¹⁰⁸ Yahudi kaynaklarında, Koreş'in Yahudi mabedini inşa etme kararının Yahve'nin emriyle olduğu söylenirken,¹⁰⁹ Cyrus Cylinder isimli tablette, onun mabetleri inşa etme düşüncesinin, Babil tanrısı Marduk'un direktifiyle olduğu belirtilmektedir.¹¹⁰ Araştırmacılar, Koreş'in Yahudileri serbest bırakmasının, mabedin kutsal eşyalarını iade etmesinin, mabedin ve Kudüs şehrinin imarına yardımcı olmasının Yahudilere yönelik bir imtiyaz olmayıp,

¹⁰² Bazı araştırmacılar, Koreş'in, halkının dini olan Zerdüştîliği kabulünün Babil'i ele geçirmesinden sonra olduğunu iddia ederler. (Bkz. Max L. Margolis- Alexander Marx, **A History of The Jewish People**, Meridian Books, Philadelphia, 1962, s. 117). Koreş de dâhil Pers kralları başka din ve kültürlere saygı gösterirken, kendi tanrılarına ibadete devam etmişlerdir. Pers peygamber Zerdüşt'ün büyük bir etkisi olmuştur. Ancak Pers krallarının Zerdüşt'ün takipçileri arasında olup olmadıkları bilinmemektedir. Bkz. De Blois-Van Der Spek, 44.

¹⁰³ Kuhrt, 84; Pfeiffer, 103; Dandamayev, 327.

¹⁰⁴ De Blois-Van Der Spek, 42; Alford, 169.

¹⁰⁵ Stern, I/70; Thompson, 104; Pfeiffer, 103; David Aberbach, **Imperialism and Biblical Prophecy 750-500 BC**, Routledge, London and New York, 1993, s. 91; Miller-Hayes, 440.

¹⁰⁶ Günaltay, **Yakın Şark**, IV/8-9.

¹⁰⁷ Kuhrt, 83-88.

¹⁰⁸ Rappaport, "Cyrus", **EJ**, CD Edition.

¹⁰⁹ Bkz. *Ezra 1/1-2*; *krş. Ezra 6/3-5*.

¹¹⁰ Babil'de 1879'da bulunan ve Cyrus Cylinder ismi verilen kil tablette, Koreş'in Babil'i Tanrı Marduk'un yardımıyla fethettiği, inançları yeniden dirilttiği ve sürgündekilerin ülkelerine dönmelerine izin verdiği anlatılmaktadır. Yine burada Koreş'in kral olarak seçilmesiyle ilgili olarak, Babil tanrısı Marduk'un, Harran'ın ay tanrısı Sin'e ibadet eden Nobanidus'a kızdığı, bu nedenle âdil bir kral bulmak için bütün ülkelere baktığı, sonra Ansan kralı(Ansan Perslilerin ülkesi, şiirsel kullanımı Ansan'dır) Koreş'in ismini bütün dünyanın kralı olarak ilan ettiği söylenmektedir. Koreş'in de, kendisine Babil'i fethinde yardımcı olan Marduk'un isteği üzerine insanlara adaletle davrandığı, daha önce farklı bölgelerden getirilen tanrıların ait oldukları yerlere dönmelerine ve oralara yerleşmelerine izin verdiği (Krs. *II. Tarihler 36/22-23*; *Ezra 1/1-2*) belirtilmektedir. Bkz. Kuhrt, 83-97; De Blois-Van Der Spek, 40; Porten, "Exile, Babylonian", **EJ**, CD Edition.

onun yönetim anlayışının ve uyguladığı siyasetin bir sonucu olduğu görülmektedir. Koreş, bu siyasetine uygun olarak Babil tanrılarına ait tapınakları da restore ettirmiş ve yeni tapınaklar yaptırmıştır. Yahudiler karşı gösterdiği bu tolerans,¹¹¹ Babillilere ve diğer milletlere gösterilen hoşgörünün bir benzeri olmuştur.¹¹² Onlar, Koreş'in diğer dinlere karşı gösterdiği bu saygıyı onun liberal siyasetinin bir göstergesi olarak yorumlamışlardır.¹¹³

Koreş ölümünden sonra farklı din ve kültürden insanlar tarafından, uyguladığı siyaseti ve askerî başarıları sebebiyle, ideal bir lider ve efsane bir kahraman olarak telakki edilmiştir. Fakat bu kaynaklarda Koreş'le ilgili anlatılanların pek çoğunun tarihsel gerçeklerle örtüşmediği söylenmektedir. Bunun sebebi ise farklı toplulukların Koreş'i, kendi dinî ve kültürel geleneklerinin bir parçası olarak görme eğiliminden kaynaklanmaktadır.¹¹⁴

Yunanlı tarihçi Herodot'un, Koreş'ten cesur, asil ve sertlikten uzak birisi olarak söz ettikten sonra, Perslilerin onu "Baba" olarak gördüklerini söylediği nakledilmektedir. Aynı şekilde MÖ 4. yüzyıl yazarlarından Xenophon'un "*Kyropaideia*" (*Koreş'in Eğitimi*) isimli tarihsel romanında, Koreş'i ideal bir kral ve bütün ahlakî değerlerin numunesi olarak gösterdiği belirtilmektedir.¹¹⁵ Bu romanda onun yaşantısıyla ilgili, bugün Doğu toplumlarında hâlâ yaygın olarak anlatılan pek çok hikâye ve efsanenin yer aldığı söylenmektedir. Yine MÖ 4. yüzyıl yazarlarından Sinik (Cynic) bir filozof olan Antisthenes'in de "*Koreş veya Krallığı*" üzerine bir diyalog kaleme aldığı belirtilmektedir.¹¹⁶

Koreş'in Yunan literatüründeki bu etkileyici tasvirine benzer ifadeler, Yahudi geleneğinde de karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Tanah ve Josephus'da,¹¹⁷ Koreş'ten önemli bir figür olarak bahsedilmekte ve onun hakkında olumlu ve yüceltici ifadeler kullanılmaktadır.¹¹⁸

Koreş'in MÖ 539 yılında Babil'i ele geçirmesinden İskenderin MÖ 332/331'de Sur (Tyre) kentini alıp Ahemeniş krallığına son verişine kadar¹¹⁹ geçen iki yüz yıldan fazla bir süre, Yahuda'daki Yahudi toplumu Pers hâkimiyeti altında kalmıştır. Koreş'in Babil'i ele geçirmesine en çok sevinenlerin başında Babil'de sürgünde bulunan Yahudiler olmuştur.¹²⁰ Onların Perslilerin başarılı olmasına ve Babil'i ele geçirmesine sevinmeleri boşuna değildi. Çünkü Pers döneminde, Yahudi tarihi açısından çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Babil'de sürgünde bulunan Yahudiler Yahuda'ya

¹¹¹ Bkz. *Ezra 1/2-4; II. Tarihler 36/23*.

¹¹² Rappaport, "*Cyrus*", **EJ**, CD Edition.

¹¹³ Bob Becking, "*Ezra's Re-enactment of the Exile*", **Leading Captivity Captive/ 'The Exile' as History and Ideology**, (ed. Lester L. Grabbe), Sheffield Academic Press, England, 1998, s. 44; Alford, 169.

¹¹⁴ Hoglund, "*Cyrus*", 306.

¹¹⁵ Bkz. Kuhrt, 83.

¹¹⁶ Ben-Gurion, 128-129.

¹¹⁷ Josephus, **Antiquities**, XI. i.1-3.

¹¹⁸ Kuhrt, 83.

¹¹⁹ Garthwaite, 22-23.

¹²⁰ De Blois-Van Der Spek, 42; Miller-Hayes, 437.

dönmüş, mabet yeniden inşa edilmiş, sürgünden dönen Yahudi iki lider, Ezra ve Nehemya, Yahudilik'te çok önemli reformlar yapmışlardır.¹²¹

Bu olumlu gelişmelerin mimarı olarak kabul edilen Koreş'e, Yahudi tarihinde ve literatüründe çok özel bir yer verilmiştir. Asur ve Babil kralları hakkındaki lanetler ve bedduaların yer aldığı Tanah'ta, o yüceltilmiş ve ondan övgüyle söz edilmiştir. Yahudi kaynaklarında başka hiçbir yabancı kral onun kadar övülmemiştir.¹²²

Tanah'ta Koreş'le ilgili bilgilerin kaynağı, İkinci İşaya, II. Tarihler (36/22-23 arası), Ezra, Yeremya ve Daniel kitaplarıdır. Ayrıca Talmud ve Midraş'ta da değişik vesilelerle Koreş'e yer verilmektedir.¹²³

Daniel kitabı hariç¹²⁴ Koreş'ten söz eden Tanah kitaplarında genel olarak ondan, İsrail'i korumak ve belli bir misyonu yerine getirmek için Yahve tarafından seçilmiş bir kimse olarak söz edilir.¹²⁵ Yahve tarafından Koreş'e verilen görev, sürgündekilerin Filistin'e dönmelerine ve mabedi yeniden inşa etmelerine izin veren bir ferman yayınlamasıdır.¹²⁶ Bu kitaplarda, özellikle de İkinci İşaya'da yer alan Koreş tasviri, asırlarca Yahudi düşüncesinde etkili olduğu,¹²⁷ bunun bir yansıması olarak da Tanah'ın hiçbir yerinde Perslilere karşı açıktan bir muhalefetin yer almadığı söylenmektedir.¹²⁸

İkinci İşaya'da, Yahve'nin Koreş'i milletlere baş eğdirmek için kuzeyden¹²⁹ ayağa kaldırdığı, o kendisini tanımazken elinden tuttuğu¹³⁰ ve ona güvendiği anlatılır.¹³¹ Ayrıca bu kitabın farklı yerlerinde, isim vermeden Koreş'ten ve Yahve'nin ona yaptığı yardımlardan söz edilir.¹³² Bunun karşılığı olarak Koreş'in de, Yahve'nin bütün amaçlarını

¹²¹ Miller-Hayes, 437.

¹²² Ben-Gurion, 127.

¹²³ Netzer, "Some Notes...", 35.

¹²⁴ Daniel kitabında Koreş hakkında çok fazla bilgi yer almamaktadır. Koreş'in ismi sadece üç yerde geçmektedir (*Daniel 1/21; 6/28 ve 10/1.*) ve buralarda da Daniel'in işleriyle ilgili tarih belirtmek için yer almaktadır.

¹²⁵ Bkz. *İşaya 45/1-13.*

¹²⁶ Bkz. *II. Tarihler 36/22-23; Ezra 1/2-4.*

¹²⁷ Netzer, "Some Notes...", 35.

¹²⁸ Jacob M. Myers, **Ezra-Nehemiah**, Doubleday, New York, 1964, s. xxv. Örneğin, Yeremya kitabında, Babil'in düşeceği öngörüsünde bulunulurken (Bkz. *Yeremya 50, 51*), Babilileri yenen kişi, Yahve'nin "*topuzu ve cenk silahları*" (Bkz. *Yeremya 51/20*) olarak nitelendirilmektedir. Bu kehanetin Perslilerin Babil'i ele geçirmesiyle gerçekleştiği, Yahve'nin "topuzum ve cenk silahlarım" olarak sözünü ettiği kişinin de Pers kralı Koreş olduğu iddia edilmektedir. Bkz. Aberbach, **Imperialism...**, s. 90.

¹²⁹ Bkz. *İşaya 41/25*'de kuzeyden denilirken, *41/2*'de doğudan olduğu söylenmektedir.

¹³⁰ Koreş'e ait bir tablette "Cyrus Cylinder", benzer ifadenin kullanıldığı, ancak orada Koreş'e yardım edenin Marduk olduğu belirtilmektedir. Bkz. Kuhrt, 83-97; Alford, 173.

¹³¹ Bkz. *İşaya 45/1-6. İşaya 41/1-7.* cümlelerin Koreş'le Babil kralı Nobanidus arasındaki savaşın başladığı MÖ 545 yılına denk geldiği söylenmektedir. Bu savaşın akıbeti konusunda endişe duyan Yahudilere, Koreş'in Yahve tarafından desteklediği yönünde teselli verilmektedir. Talmud yazarlarından bazılarının bu cümlelerin Koreş'e değil, Tekvin 14'de yer alan İbrahim'in kralları yenmesi ve putları parçalamasına işaret olarak yorumladıkları belirtilmektedir. Ancak genel kanaat, 41/25'deki "şimalden birini ayağa kaldırdım..." cümlesinden hareketle bunun Koreş'e işaret ettiği yönündedir. Bkz. Netzer, "Some Notes...", 36-37.

¹³² Bkz. *İşaya 41/2, 25; 46/11.*

gerçekleştirecek kılavuzu¹³³ olarak nitelendirilmektedir.¹³⁴ Bu amaçların başında, Kudüs ve mabedin yeniden inşası ile sürgündekileri karşılıksız salıverilmesi gelir.¹³⁵

İkinci İşaya'da Koreş hakkında, Yahudi kralları için kullanılan ideal kral tasviri yapılmıştır.¹³⁶ Koreş'le ilgili en önemli ve en tartışmalı ifadeler, onun Yahve'nin "kulu",¹³⁷ "çobanı"¹³⁸ ve "mesihi"¹³⁹ olduğunun söylenmesidir. Buradan da anlaşıldığı üzere, Perslileri Yahudilerden daha fazla gayretle destekleyenler yoktur.¹⁴⁰ İkinci İşaya'da, Koreş hakkındaki şu övgü dolu sözler bunun birer delilidir: "Koreş için, çobanımdır ve bütün muradımı yerine getirecektir... diyen Rab benim"¹⁴¹ "Önümde milletlere baş eğdirmek ve kralların belini gevşetmek ve kapılar kapanmasın diye önünde kapı kanatlarını açmak için elini tuttuğu Koreş'e, **mesihine**, Rab şöyle diyor..."¹⁴²

Koreş'e mesih unvanının, Yahve'nin isteği doğrultusunda Yahudilerin esaretten kurtuluşunu gerçekleştirmek için gönderilmiş olması dolayısıyla verildiği söylenmektedir. Koreş'in tüm zaferlerinin, kendisi onu tanımasa da, Yahve için olduğu,¹⁴³ başarılarının, Yahve'nin planının bir parçası olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁴ David Ben-Gurion, İşaya'da geçen "mesih" nitelemesinin, dünyanın ve İsrail'in kurtarıcısı değil, "bir kimsenin kral olmak için meshedilmesi" anlamında anlaşılması gerektiğini söylemektedir.¹⁴⁵ Encyclopedia Judaica'nın "Cyrus" maddesini yazan Uriel Rappaport ise, Koreş'in, Yahve'nin isteği doğrultusunda Yahudilerin esaretten kurtuluşunu gerçekleştiren sadece bir aracı olduğunu, İşaya'da

¹³³ Bkz. *İşaya 44/28*.

¹³⁴ Kenichi Kida, "The Sovereignty of God and The Destiny of the Nations in the Prophecies of Amos, Isaiah and Jeremiah", **Konsequente Traditionsgeschichte: Festschrift für Klaus Baltzer zu Seinem 65. Geburtstag**, Universitätsverlag Freiburg Schweiz, Göttingen, 1993, s. 172.

¹³⁵ Bkz. *İşaya 44/28; 45/1-13*.

¹³⁶ Johannes Tromp, "The Davidic Messiah in Jewish Eschatology of the First Century BCE", **Restoration: Old Testament, Jewish, and Christian Perspectives**, (ed. James M. Scott), Brill, Leiden, 2001, s. 191-192.

¹³⁷ "İşte kendisine destek olduğum kulum; canının kendisinden razı olduğu seçme kulum, milletler için hakkı meydana çıkaracaktır." (Bkz. *İşaya 42/1*). *İşaya 42/1*'de yer alan "kulum" ve "seçme kulum" nitelemelerinin kime işaret ettiği konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları bu ifadenin Tanah'ta, genellikle dindar İsraililer veya gelecek mesih kral için kullanılmasından hareketle, peygambere işaret olduğunu iddia etmişlerdir. Bazıları ise peygamberin Koreş'ten dürüst bir kral olarak bahsetmesinden hareketle, burada söz konusu olan kişinin Koreş olduğunu söylemişlerdir. Bkz. Netzer, "Some Notes...", 37.

¹³⁸ Bkz. *İşaya 44/28; 45/1*; Krş. Josephus, **Antiquities**, XI. v-vi. Josephus'un eserlerini İngilizce'ye tercüme eden William Whiston, İşaya'daki ifadeye paralel olarak, Xenophon'un da Koreş için "Tanrı'nın Çobanı" ifadesini kullandığını belirtmektedir. (Bkz. **The Works of Flavius Josephus**, (translated by William Whiston), T. Nelson and Sons, Paternoster Row., London, 1886, s. 290.). Bazı araştırmacılar ise "çoban" ifadesinin, bu bölgenin tamamında krallar ve liderler için yaygın olarak kullanıldığını (*Hezekiel 34; II. Samuel 5/2; 7/7*) belirtmektedir. Bkz. Tromp, 192.

¹³⁹ Bkz. *İşaya 44/28*. Babil'de sürgünde bulunan pek çok Yahudinin de Koreş'i kurtarıcı bir mesih olarak gördüğü belirtilmektedir. Bkz. Stern, I/70; Aberbach, **Imperialism...**, s. 92.

¹⁴⁰ Myers, xxv.

¹⁴¹ Bkz. *İşaya 44/28*

¹⁴² Bkz. *İşaya 45/1*

¹⁴³ Bkz. *İşaya 45/4*.

¹⁴⁴ Myers, xxv.

¹⁴⁵ Ben-Gurion, 131.

"mesih" ve "çoban" nitelemesinden başka abartılı bir ifadenin yer almadığını ileri sürmektedir.¹⁴⁶

Bazı araştırmacılar, İşaya kitabında geçen Koreş'in Yahve tarafından desteklendiği ve Babil'i ele geçirmesinde Yahve'nin yardım ettiği şeklindeki ifadelerin, Babillilerin Koreş'in seçilmesinde, zafer ve başarılarında tanrı Marduk'un etkisinin olduğu iddialarına¹⁴⁷ bir cevap olarak yazıldığını iddia etmektedirler. Burada peygamberin, Koreş'in kral olarak seçilmesi ve Babil'i ele geçirmesinde Marduk'un değil, Yahve'nin sayesinde¹⁴⁸ olduğunu ispata çalıştığı söylenmektedir.¹⁴⁹

II. Tarihlerin sonunda¹⁵⁰ ve Ezra kitabının başında, Koreş'in Yahudi tarihindeki rolüyle ilgili olumlu bir değerlendirme yer almaktadır. Bu kitaplarda, Pers kralı¹⁵¹ Koreş'in Babil'i ele geçirmesi, sürgündeki Yahudilerin kurtuluşunun ve Filistin'e dönüşlerinin başlangıcı ve sebebi olarak değerlendirilmektedir.¹⁵² Bu kitaplarda, Koreş'in Yahudilere dönüş izni vermesi ve bu nedenle bir ferman yayınlamasını için Yahve'nin "Koreş'in ruhunu uyandırdığı" belirtilmektedir.¹⁵³

Ezra kitabına göre Koreş, yeryüzündeki krallıkları yönetmek ve özellikle de Kudüs'te Yahve'nin mabedini inşa etmek üzere Yahve'den yetki almıştır.¹⁵⁴ Koreş, peygamber Yeremya'nın da öngöründe bulunduğu gibi, Yahve'nin vaadini yerine getirmekten¹⁵⁵ başka bir şey yapmamıştır.¹⁵⁶ Bu

¹⁴⁶ Rappaport, "Cyrus", EJ, CD Edition.

¹⁴⁷ Kuhrt, 83-97; De Blois-Van Der Spek, 40; Porten, "Exile, Babylonian", EJ, CD Edition.

¹⁴⁸ Bkz. İşaya 42/1, 6.

¹⁴⁹ Netzer, "Some Notes...", 40.

¹⁵⁰ II. Tarihler kitabı, aynı zamanda İbrani Tanah'ın da son kitabı olması ve son cümlelerinin kral Koreş'ten ve Yahudilere verdiği dönüş izninden bahsetmesi yönüyle de önemlidir. Bkz. II. Tarihler 36/22-23. Bkz. Ben-Gurion, 127.

¹⁵¹ Ezra kitabında Koreş'ten "Pers kralı" (Ezra 1/8; 3/7; 4/3 vd) olarak söz ederken, Ezra 5/13'de Nebukadnezzar'ın halefi olarak "Babil kralı" şeklinde geçmektedir. Ayrıca Nehemya kitabında da, kral Artahşasta için "Babil kralı" (Nehemya 13/6) denildiği dikkat çekmektedir. Bkz. Elias J. Bickerman, "The Edict of Cyrus in Ezra 1", Journal of Biblical Literature, 65 (1946), s. 256-257.

¹⁵² Garthwaite, 27.

¹⁵³ Bkz. II. Tarihler 36/22; Ezra 1/1. Koreş için kullanılan "ruhunu uyandırma" ifadesinin benzerlerine Tanah'ın değişik yerlerinde rastlanılmaktadır. Tanah'ta bu ifade, Yahudi liderler ve Yahudi halkı için olduğu kadar, yabancı milletler ve yabancı krallar için de kullanılmaktadır. "Yahuda valisi Şealtiel oğlu Zerubbabel'in ruhunu ve büyük kahin Yehotsadak'ın oğlu Yeşu'nun ruhunu ve kavmin bütün bakiyesinin ruhunu Rab uyandırdı" (Hagay 1/14); "Rab, Medler krallannın ruhunu uyandırdı" (Yeremya 51/11); "İsrail'in Allah'ı Aşur kralı Pul'un ruhunu ve Aşur kralı Tilgat-pilneser'in ruhunu uyandırdı.." (I. Tarihler 5/26); "Rab Yehoram'a karşı Filistilerin ve Habeşlerin yan tarafında olan Arapların ruhunu uyandırdı" (Bkz. II. Tarihler 21/16).

¹⁵⁴ Bazı araştırmacılar, Ezra kitabında Koreş'le ilgili olumlu ifadelerden yola çıkarak, bir yabancından iyi bir şey gelebilir mi? Yahve kutsal mabedini inşa etmesi için nasıl kutsal olmayan bir yabancuya izin verebilir? Kral Koreş, mabedi yapmak için ilahî emir almış olan kral Süleyman'la karşılaştırılabilir mi? gibi sorular sormuşlardır. Usue, Ezra kitabının yabancı bir kral olan Koreş'i Yahve'nin aracı olarak tanıtılarak başlanmasını (Ezra 1/1-11; krş. İşaya 44/28-45/1, 13), kapsayıcı bir yaklaşım olduğu ve bu bakış açısıyla kaleme alındığını söylemektedir. Bkz. Emmanuel Ordue Usue, **The Place of Non-Jewish/Foreigners in the Early Post-Exilic Jewish Community in Ezra and Nehemiah**, University of Pretoria, Pretoria, 2004, (Master Tezi), s. 98-100.

¹⁵⁵ Bkz. Ezra 1/1; krş. Yeremya 125/11-12; 27/22; 29/10; 51/1-12.

¹⁵⁶ Usue, 98-100.

bakış açısına göre, Koreş'in çalışması, tamamen ilahi hükümlerle idare edilmekte, politik işleri ise Yahve'ye atfedilmektedir.

Bu kitapların dışında Koreş, Tanah'ta önemli bir figür olarak yer almazken,¹⁵⁷ rabbinik kaynaklarda zaman zaman ondan söz edilmektedir. Bir yerde, Koreş'in ismindeki harflerin yerleri değiştirilerek Kaşer, yani değerli anlamı verilirken;¹⁵⁸ başka bir yerde ondan "çok dürüst bir kral" olarak bahsedilmektedir.¹⁵⁹ Ayrıca Koreş'in Yafes'in neslinden olduğu,¹⁶⁰ Yahudi mabedinin yıkılması hikâyesini dinleyince ağladığı,¹⁶¹ kral Darius'la birlikte Babillilere karşı intikamının aracı olarak Yahve tarafından seçildiği iddia edilmektedir.¹⁶²

Tanah'ta, mabedin yapımıyla ilgili Tanah'ta bulunmayan bir ayrıntıya yer verilmektedir. Koreş, Yahudilere mabedin yeniden yapılmasına izin vermesine rağmen, yapımında sadece ağaç kullanılmasını istemiştir. Bu sayede, Yahudiler kendisine isyan ettiklerinde mabedi kolayca ateşe verebilecektir.¹⁶³ Ayrıca Koreş'in, Yahudilere dönüş izni verdikten sonra, onların ayrılmasıyla Babil şehirlerinin boşalacağını fark edince, Yahudilerin şehri terketmelerini yasakladığı belirtilmektedir.¹⁶⁴

Rabbinik kaynaklara göre Koreş, mabedin yapımına izin vermesine rağmen, yapımına onun döneminde başlanmamıştır. Bu sebeple bazı rabbilerin, Koreş'e verilen "mesih" unvanını geri almak istedikleri kaydedilmektedir. Bazı rabbilerin ise, "mesih" kavramının dinî bir anlamı olması sebebiyle, Koreş için kullanılmayacağını düşündükleri belirtilmektedir.¹⁶⁵

Koreş'in Yahudilere gösterdiği iyiliği karşılıksız bırakmayan Yahudi liderler, Pers yetkililerine hitaplarında, kendi Tanrılarını neredeyse Perslilerin Ahuramazda'sıyla aynileştirerek "Göklerin Allahı"¹⁶⁶ olarak isimlendirdikleri görülmektedir. Filistin'deki ve imparatorluğun diğer yerlerindeki Yahudiler, "kralın ve oğullarının sağlığı" için dua etmişlerdir.¹⁶⁷ Hâlbuki Koreş, dönüş fermanı yayınlamakla Yahudilere herhangi bir özel ihanda bulunmamıştır. Yahudilere verilen bu fermanın benzeri başka

¹⁵⁷ Hoglund, "Cyrus", 306.

¹⁵⁸ Bkz. TB, Roş Haşana, 3b. Ayrıca bkz. Editorial Staff, "Cyrus, in the Aggadah", *Encyclopaedia Judaica*, CD Edition; Netzer, "Some Notes...", 42.

¹⁵⁹ Michael L. Rodkinson, *Babylonian Talmud*, Kessinger Publishing, 2004, s. 243.

¹⁶⁰ ES, "Cyrus...", *EJ*, CD Edition.

¹⁶¹ Netzer, "Some Notes...", 42.

¹⁶² ES, "Cyrus...", *EJ*, CD Edition.

¹⁶³ Bkz. TB, Roş Haşana, 3b-4a.

¹⁶⁴ ES, "Cyrus...", *EJ*, CD Edition.

¹⁶⁵ Netzer, "Some Notes...", 42.

¹⁶⁶ Bkz. *Ezra* 1/2; 5/11. Tanah'ta Yahve için kullanılan "Göklerin Allahı" ifadesi, Daniel kitabında (Aramca versiyonunda on iki kez); *Ezra* 1/2; *Nehemya* 1/4-5, 2/4, 20; II. *Tarihler* 36/23; *Mezmurlar* 136/26; *Yunus* 1/9 ve *Tekvin* 24/3, 7'de ve apokrif *Yudit* kitabının 5/8, 6/19 ve 11/17. cümlelerinde geçmektedir. Kavramın geçtiği kitapların yazıldığı tarihlerden hareketle, Yahudilerin sürgün döneminde geliştirdikleri anlaşılan "Göklerin Allahı" ifadesinin ilk kez Pers hâkimiyeti döneminde görüldüğü ve sonraları sıkça kullanıldığı belirtilmektedir. Bkz. Daniel R. Schwartz, *Studies in the Jewish Background of Christianity*, J.C.B. Tübingen, Mohr, 1992, s. 7.

¹⁶⁷ Bkz. *Ezra* 6/10.

milletlere de verilmiştir. Koreş bununla kendisinin Filistin’de Yahve’nin bir vekili olarak görülmeyi arzulamıştır.¹⁶⁸

Koreş’in Hıristiyan düşüncesinde de önemli bir yeri olmuştur. Henüz baskısı yapılmayıp, el yazması olarak bulunan “Pers Krallarının Tarihi” isimli eserde Koreş’e önemli bir yer ayrıldığı ve değer verildiği belirtilmektedir. Bu kitapta Koreş’in “doğru bilgi” ve “saf inanç” sahibi olmakla tanımlandığı anlatılmaktadır. Bu ifadelerin Kilise dogması olarak kabul edildiği ve sonuç olarak Koreş’e Kutsal Ruh’un verilmiş olabileceğini söyleyen olmuştur.¹⁶⁹ Bazı Kutsal Kitap yorumlarında Koreş’in ismine özel bir değer verildiği belirtilmektedir. Ayrıca bu kitapta Medya kralı Astyages’e söylenen “Koreş’e karşı bir savaş, Tanrı’ya karşı bir savaştır” denildiği belirtilmektedir. Hıristiyanların Koreş’le ilgili değerlendirmelerinde, Tanah’tan alıntılar yapıldığı, bu amaçla en çok İşaya kitabının 44 ve 45. babları kullanıldığı belirtilmektedir. “Pers Krallarının Tarihi” kitabının Koreş’in tarihi bölümünde, İkinci İşaya kitabından alıntı yapılarak, Koreş’e, isminin doğumundan 130 sene önce kutsal Ruh tarafından verildiğinin anlatıldığı söylenmektedir. Yazarın burada, isimleri bizzat Tanrı tarafından verilen yedi kişiden¹⁷⁰ birisi olarak Koreş’i de saydığı ve bu şekilde onun eski bir rabbi geleneğinin yöntemini kullandığı iddia edilmektedir. Rabbinik gelenekte de isimleri Tanrı tarafından verilen listeler yer almaktadır.¹⁷¹

Bazı araştırmacılar ise Yahudi kaynaklarında Koreş başta olmak üzere diğer Pers krallarıyla ilgili ifadelerin oldukça abartılı olduğunu ileri sürmektedir. Pers krallarının Yahudilere karşı olumlu tutumlarında, siyasi kaygıların ön planda olduğunu söylemektedirler. Özellikle Ezra ve Nehemya’nın misyonlarının Pers imparatorluğunun Batı’daki ayaklanmalara karşı, bölgedeki askerî varlığını artırma politikası olarak değerlendirilmektedirler.¹⁷²

Sonuç

İsrail tarihi boyunca, Yahudi toplumu üzerinde Nebukadnezar’ın yaptığı etkiye sahip hemen hemen başka hiçbir kimse yok denebilir. Yahudiler onu, Tanrı’nın evinin yıkıcısı ve meşhur Babil Sürgünü’nün mimarı olarak hatırlarlar.¹⁷³ Bazı araştırmacılar, Nebukadnezar’ı büyüten şeyin bizzat Yahudilerin kutsal kitabı olduğunu iddia eder.¹⁷⁴

¹⁶⁸ Bickerman, “*The Edict of Cyrus in Ezra 1*”, 262–264; Salo Wittmayer Baron, **A Social and Religious History of The Jews**, I, Columbia University Press, New York, 1952, s. 354; Ben-Gurion, 127; Becking, 44.

¹⁶⁹ Jonsson, 54.

¹⁷⁰ İsimleri Tanrı’nın verdiği yedi kişi şunlardır: İsmail, İshak, Samson, Koreş, Kral Yoşiya, Vaftizci Yahya ve “Dünya’nın Kurtarıcısı İmmanuel (İsa)”dır. Bkz. Jonsson, 55.

¹⁷¹ Jonsson, 55–56.

¹⁷² Kenneth G. Hoglund, **Achaemenid Imperial Administration in Syria-Palestine and the Missions of Ezra and Nehemiah**, Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1992, s. 86–92; Smith-Christopher, 22; Kuhrt, 83–97.

¹⁷³ Henze, 101.

¹⁷⁴ Günaltay’a göre, “*Tevrat’ın, Kudüs’ün sukutunu, tarihin en büyük bir hâdisesi, adeta cihanın yıkılışı gibi tasvir etmiş olması, bu maceranın kahramanı olan Nabukodonosor’u (Nebukadnezar) tabiatıyla büyütüştür.*” Bkz. M. Şemseddin Günaltay, **Yakın Şark (Elam ve Mezopotamya)**, I, TTK, Ankara, 1937, s. 591.

Nebukadnezzar'ın Yahuda ve Kudüs'te yaptıklarından sonra, onun Yahudi geleneğinde Yahve'nin ve onun halkının günahkâr ve azılı bir düşmanı olarak görülmesi normaldir. Ancak, Nebukadnezzar'ın, kendi döneminin yasal ve ahlakî fikirleri doğrultusunda Kudüs'e karşı misliyle karşılık verdiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Daha önce Asurlular'da olduğu gibi, Babilliler de, âdil ve kutsal kabul ettikleri kralları tarafından idare edilmekteydi ve bu siyasî teolojik dogma, mağlubiyetlerin ilahî cezalandırmalar şeklinde yorumlanmasına sebep olmaktadır.¹⁷⁵ Yahudiler de bu doktrini kabul etmiş ve Nebukadnezzar'ı tanrısal gazabın bir aracı olarak görmüşlerdir.¹⁷⁶

Koreş ise uyguladığı başarılı siyaset sayesinde bütün din ve kültürden insanların beğenisini ve takdirini kazanmıştır. Bu takdir, Yahudi literatüründe de yansımaları bulmuştur. Yahudi kaynaklarında onun hakkında olumlu ifadeler kullanılmış ve ondan övgüyle bahsedilmiştir. O, Yahudilerin esaretten kurtuluşunu sağlayan ve bu sayede onların millet olarak yok olmalarının önüne geçen bir kişi olarak görülmüştür. Bu yönü itibarıyla Koreş, başka bir yabancı için kullanılmayan sıfatlarla yüceltilmiştir.

---

¹⁷⁵ Krş. *Yeremya 25, 27; Hezekiel 17/11-16.*

¹⁷⁶ Elias Bickerman, "*Nebuchadnezzar and Jerusalem*", **Studies in Jewish and Christian History**, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 283.